

Monogràfic
«Com s'escriu avui la història de la llengua catalana?»
coordinat per Miquel Nicolás

PRESENTACIÓ

Com s'escriu avui la història de la llengua catalana? Per respondre aquest interrogant hem de considerar un seguit de qüestions que l'enunciat conté com a implícits discursius. Aquests remetent a les instàncies pragmàtiques de la comunicació: qui parla de què; en quines coordenades espaciotemporals es produeix l'enunciació, amb quin propòsit s'adreça a un determinat auditori, de quin bagatge terminològic està proveït... Notem que en la base d'aquestes qüestions preliminars hi ha l'espai i el temps, el *continuum* d'espai i temps, més aviat, i el subjecte observador/intèrpret. És en virtut d'aquests condicionants que discriminem categories nuclears aparentment objectives, les quals afecten les condicions de l'observació, com dins/fora (o intern/extern), centre/perifèria, abans/després, o l'activitat observadora en si, allò que s'il·lumina o es destaca: focus/ombra; fons/figura; amb relleu (rellevant)/pla (irrellevant)...

Explorem breument aquest panorama. D'entrada hi ha la pregunta substantiva: què entenem per «història de la llengua»; què és i, sobretot, quin lloc ocupa en el conjunt dels sabers lingüístics. Encara més, podem demanar-nos com representar el conjunt de disciplines entrelaçades que anomenem «ciències del llenguatge»: com un espai de dues dimensions on hi hauria centres i perifèries? Com un espai tridimensional, on hi hauria igualment regions nuclears i marginals? Com un constructe topològic, més abstracte, de categorització difícil? Com una malla de relacions multidimensionals, on el que compta no són les línies, sinó els nusos, els punts d'intersecció i encreuament?... Escollim un marc o un altre, haurem de decidir si els coneixements sobre la història de la llengua tenen substantivitat suficient per tal de conformar un domini autònom més o menys delimitat. O si en realitat només es tracta d'una munió de dades que es reparteixen entre camps disciplinars més consistents, els quals les poden absorbir sense que se'n ressenta el balanç cognitiu.

La forma de representar els camps de coneixement en determina les relacions logicoconceptuals, certament. Però les relacions entre la història de la llengua no es

dilucidem sols en el terreny epistèmic. Hi ha l'àmbit molt més prosaic de les relacions de poder, enllà on s'entrellacen la sociologia del coneixement, la política universitària i l'ordenació acadèmica de les institucions d'ensenyament superior. Dit ras i curt, quan s'elaboren o es reformen els plans d'estudis de les titulacions filològiques, i d'altres d'afins, es manté vigent el pressupòsit que la història de la llengua n'és un dels fonaments medul·lars? Continuem treballant amb la idea secular, reassumida per la tradició saussureana, que sincronia i diacronia són les dues cares indestruïbles de la comunicació verbal, com l'ona i el corpuscle són dos moments alternatius en la concepció quàntica de la realitat física perceptible? La resposta afirmativa convida els especialistes del subgremi diacrònic a participar en el repartiment del tortell lingüísticofilològic, si se'm permet la cruesa i banalitat de la imatge. I si algun dia es capgira la resposta, o fins i tot s'invalida el sentit de la interrogació, els referits especialistes hauran de reconduir el seu esforç docent i investigador cap a uns altres territoris, llavors percebuts com a més profitosos per a la causa comuna de la ciència i per a la formació dels titulats en llengües.

Tornem, però, a la qüestió essencial. A través del nucli nominal del sintagma «història de la llengua», aquesta disciplina connecta amb la discussió extensa sobre la naturalesa del fet historiogràfic, en el triple vessant epistèmic, ideològic i textual. La història de la llengua es planteja, doncs, com un camp de coneixement que aspira a la científicitat; que té els mateixos condicionants d'inscripció ideològica, si més no, que les altres ciències socials i humanes i que es dissemina en una allau de textos de naturalesa híbrida, entre la narració i el gènere expositivoargumentatiu.

La dimensió epistèmica de la història de la llengua rau, en primer terme, en la validesa i autenticitat de les dades que fa servir. Recordem que diversos autors, entre els quals els desconstruccionistes, seguint la lliçó de Foucault, impugnen el valor dels documents històrics i els equiparen, quant a validesa cognitiva, a les interpretacions. Ara bé, el postulat primer de la nostra disciplina és la diferenciació nítida entre, d'una banda, els fets, basats en l'existència d'una realitat òntica indiscutible, atestats per documents fidedignes i sotmesos al principi de veridicció (vertader/fals), i, de l'altra, les opinions, lliures, discrecionals i sustentades en els principis de plausibilitat, versemblança i persuasió retòrica. La investigació en història de la llengua s'ha anat ajustant més i més a aquest axioma indefugible. Amb el temps han millorat tant les tècniques i els procediments operatius que permeten certificar l'autenticitat i representativitat dels documents, entesos en un sentit ampli, no solament textual, com el grau d'exigència que els especialistes imposen a l'escrutini del passat.

La dimensió ideològica dels productes adscriuibles al camp de la història de la llengua es vincula sobretot a les disputes que dimanen de la confrontació en les

societats contemporànies. Òbviament les ideologies, terme que emprem ací en el sentit que li atorga el marxisme, existien en les societats prepolítiques. Però els seus perfils es destaquen de manera més nítida quan emergeixen els grans conflictes de la modernitat; quan amb la revolució industrial i tecnològica es defineixen els processos de construcció dels estats nacionals i s'esbossa la pugna entre el liberalisme capitalista i els moviments obrers. Resultaria fàcil concloure que els estudis dedicats a la història del català es caracteritzen per l'omnipresència de la nació, com a concepte a afirmar o rebatre, i com a efusió sentimental a la qual adherir-se o de la qual alliberar-se. Una anàlisi més atenta, però, ens pot revelar la complexitat de la situació. En realitat, la ideologia no és una qualitat intrínseca dels textos que rubriquem dins la categoria «història de la llengua». És més aviat un efecte de sentit que naix de la lectura dels referits textos, en la qual es confronta dialècticament la ideologia del lector amb la que aquest reconeix, de manera explícita o implícita, però sempre subjacent, en el text i en l'emissor.

En efecte, la història, inclosa la història de la llengua, es construeix amb paraules articulades en textos. És molt fàcil oblidar o ignorar la tènue divisòria que separa la història com a dipòsit factual de la història com a discurs. El perill de negar substantivitat a les dades és justament la conversió de la història en un divertiment literari. Recordem que durant molt de temps, fins que en ple segle xx s'imposa la idea que els historiadors es plantegen problemes interpretatius i miren de resoldre'ls, l'escriptura històrica es concebia com una modalitat de narrativa literària, més o menys contaminada per l'assagisme. En l'historiador es valorava sobretot la traça per a reconstruir el passat de manera vívida i eloqüent. Encara en les darreres dècades s'ha revifat, entre el gran públic i els especialistes, la història narrativa i s'ha posat èmfasi en la necessitat d'explicar el passat amb l'alè dels grans relats, capaços de conjuminar veritat i passió, emoció i coneixement. Els historiadors professionals, però, encara que acusen l'influx de l'anomenat «gir lingüístic», virtualment estés a totes les ciències socials, són conscients que l'exercici de la persuasió historiogràfica té unes determinades exigències. La convicció s'ha de modular retòricament sempre i quan es dispose de dades suficients, verídiques, contrastades i representatives.

Les consideracions anteriors han pesat molt a l'hora de configurar el dossier que presentem tot seguit. Hi hem reunit cinc treballs d'investigadors acreditats, que treballen des de perspectives teoricometodològiques diferents i complementàries. No cal insistir en la parcialitat de la nòmina. Qualsevol tria és *per se* opinable: obeeix a unes preferències o a l'atzar d'uns lligams previs i es pot qüestionar o impugnar. Les veus d'uns altres especialistes notables en el camp de la lingüística històrica catalana, dels que hi ha escampats per les nostres universitats, podrien haver assumit l'anàlisi

de les qüestions que hem sotmés a la valoració dels que ací parlen. Insistim-hi, es pot discutir l'elecció com a tal. La vàlua investigadora dels convocats i la seua competència en els aspectes que aborden no admeten discussió.

Obrim el dossier amb l'article «Problemes de la periodització en història de la llengua», del professor Brauli Montoya, de la Universitat d'Alacant. El títol de l'article és transparent: la segmentació i compartimentació del *continuum* temporal és el primer escull conceptual i metodològic amb què s'enfronta l'historiador, sobretot quan adopta la perspectiva docent i ha de traslladar el problema a un alumnat jove. En el film *Jonas qui aura 20 ans en l'an 2000* (1976), del suís Alain Tanner, un professor d'història, cansat que els deixebles no entenguen què és el temps històric, compareix en classe proveït d'un portafolis, del qual extreu una llarga peça cargolada d'embotit i un ganivet, amb què la trosseja damunt la taula, davant l'estupefacció dels adolescents. La *botifarra* del temps històric, permeteu-me la irreverència, es pot trossejar atenent diferents criteris i procediments d'etiquetatge. Montoya analitza algunes de les alternatives adoptades en la bibliografia a l'ús, sobretot en obres de síntesi i en manuals universitaris. S'hi planteja quan s'ha d'encetar el relat, arran de la dicotomia història de la llengua/història lingüística del territori. Situant-se en la bellugadissa perspectiva dels orígens, exclou la romanització i les etapes precedents. I, remarcant la dimensió sociolingüística inherent a tota visió diacrònica, postula un relat canònic amb quatre grans estadis temporals: *sorgiment*, *consciència*, *plenitud* i *conflicte lingüístic*.

Francesc Feliu, de la Universitat de Girona, signa el segon treball, «Els discursos fundacionals sobre el català». Com se sap, a la universitat gironina, al voltant dels mestratges de Josep Maria Nadal i l'enyorat Modest Prats, s'ha anat conformant el nucli d'investigació en història de la llengua més potent dins la xarxa acadèmica catalana. En són una mostra notable, a més del ventall de publicacions excel·lents, els setze col·loquis internacionals que sobre problemes i mètodes en lingüística històrica s'hi han celebrat des de fa trenta anys. Amb aquestes credencials, el professor Feliu mostra com s'articula la dialèctica dades/discursos, en un revisió del problema que ha d'atendre tant els elements factuais (quan té entitat substantiva una llengua com el català?) i els textuals (quan, com i per què naixen els textos que «creen» la llengua?). Feliu repassa els relats que han «inventat» el català i en mostra febleses i incerts. La seua anàlisi mira de superar l'esquema lineal i mecanicista que feien servir tant els erudits de la modernitat com els filòlegs historicistes, obsedits en la carta d'antiguitat de la llengua i en la seua emergència incontaminada. Seguint l'enfocament d'investigadors lúcids com Richter, Romaine, Varvaro, Wright, Bruni i, especialment, Nadal, Feliu proposa esbossar un relat de la individuació del català més polièdric i molt més plausible. Aquest ha de considerar factors diversos. De bon començament, l'homo-

geneïtzació de les produccions lingüístiques, que són resultat inevitable de la pròpia convivència grupal (els parlants en contacte tendeixen a l'anivellament dels seus hàbits lingüístics). En segon terme, la presa de consciència de l'alteritat lingüística, que no es produeix de manera atzarosa o gratuïta, sinó a causa de determinants sociopolítics, econòmics o culturals. En darrer lloc, la pròpia representació material de la llengua, que permet objectivar-ne l'existència i avançar en un camí de diferenciació regulada i sistemàtica, però mai no caòtica.

El professor Jordi Ginebra, de la Universitat Rovira i Virgili, explora el terreny de «La relació entre història de la llengua i història literària». D'entrada constata la subordinació conceptual i metodològica de la primera a la segona, que han destacat també investigadors en la cruïlla entre ambdós vessants, com ara August Rafanell. Ginebra aprofundeix en les raons d'aquesta subordinació, que són d'índole diversa i reapareixen en unes altres tradicions lingüísticoculturals. La literatura s'ha vist tradicionalment com a expressió del bon gust i com a pràctica social que prestigiava i donava legitimitat a l'extensió social d'una llengua. Era difícil superar la supeditació dels qui assajaven d'escriure sobre el passat del català als esquemes interpretatius o les obsessions, ja fossin classicitzants, barroquitzants o romàntiques, dels qui escrivien la història literària. Ni el pes de l'erudició il·lustrada, la lingüística romànica vuitcentista o el positivisme contemporani, amb la prouja d'una aproximació científica més reeixida, canviaren la relació de dependència. Val a dir que aquesta subordinació comporta, entre altres efectes, una dimensió ideològica: la preeminència dels grans noms literaris concita consensos abassegadors i tendeix a eclipsar determinats aspectes del conflicte lingüístic. Com diu Ginebra, i no és una anècdota menor, tothom es refereix a «*la lengua de Cervantes*, i no pas, posem per cas, [a] *la lengua de la Guardia Civil*». Fet i fet, avui disposem de noves eines conceptuais i metodològiques per a trencar aquesta dependència secular. En un món interconnectat, amb els contactes transdisciplinars, amb la influència recíproca de molts camps científics i amb la revisió de tants postulats transmesos i repetits acríticament, avancem cap a unes relacions més igualitàries entre aquestes dues branques del coneixement històric.

Mar Massanell, de la Universitat Autònoma de Barcelona, aborda en el quart article del dossier un dels tòpics més importants en la reflexió de la lingüística històrica: la dialèctica intern/extern en la comprensió dels fenòmens de variació i canvi lingüístic. El títol del treball, «La dialèctica corpus/estatus en la història de la llengua catalana. Cap a una explicació integral dels canvis lingüístics», designa nítidament l'objecte d'anàlisi i reflexió. La professora Massanell ha estudiat en diversos treballs previs la incidència de l'estandardització, codificada a partir de les solucions normatives del català central, en el català nord-occidental. Combinant el treball de camp, amb enquestes

i entrevistes per a la recollida de dades, amb la mesura objectiva sobre paràmetres quantificables, ha tractat d'escatir com en els usos orals i escrits de les generacions més joves es produeix una retracció de les marques lectals idiosincràtiques, sobretot en la morfologia verbal. Les vies de propagació d'aquest procés d'anivellament lingüístic són prou conegudes: l'escola, els *media* i, en menor proporció, els usos comercials o administratius. Ara, en aquest article, reflexiona de nou sobre el problema del canvi lingüístic, amb la perspectiva posada en la superació de determinades dicotomies (sincronia *vs.* diacronia, lingüística *vs.* sociolingüística, història interna *vs.* història externa), i agafant com a paradigma dels canvis en curs alguns aspectes específics, com ara la substitució en els verbs amb increment incoatiu de les variants locals per les de l'estàndard general (*preferix* per *prefereix*) o, en el lèxic, el canvi de geosinònims (*trumpfós* per *trumpfés* o *patates*), sobre els quals ha obtingut dades empíriques en 240 punts d'enquesta. Massanell conclou que el procés en curs resulta ben suggeridor a fi d'assajar aquesta integració d'enfocaments explicatius: «L'anàlisi de les transformacions que s'observen en el català nord-occidental des de la represa del procés d'estandardització a Catalunya evidencia com podem incrementar el grau de comprensió dels canvis lingüístics si estem atents a les interaccions que es produeixen entre els usos establerts socialment, les formes sotmeses als constreyniments del sistema i les percepcions que acaben formant la consciència lingüística dels parlants entesos com a individus i com a cos social.»

Tanca el dossier un cinqué article, de Rosa Calafat, professora a la Universitat de les Illes Balears, intitulat «La ideologia en el discurs de la història de la llengua: el tractament del procés sobiranista». Com el títol denota, ens movem ara en la dimensió ideològica, en l'àmbit general del discurs historiogràfic, i en el més específic dels discursos periodístics, que formen part de l'extens catàleg d'objectes d'estudi que fa seus avui la lingüística històrica. La professora Calafat se situa en un terreny de cruïlla entre la sociolingüística crítica i el corrent d'anàlisi crítica del discurs (ACD). Des del primer àmbit denuncia les trampes, els excessos i les contradiccions del discurs glotofàgic. Des del segon fa servir els postulats i metodologia de la pragmalingüística (teoria dels actes de parla com a discursos socialitzats, gèneres discursius altament estereotipats, procediments retòrics aplicats a la comunicació de massa). El corpus d'anàlisi és un recull de textos periodístics apareguts entre 2016 i 2019, en el context de l'anomenat *procés sobiranista*. Uns textos, en català, tenen Catalunya com a àmbit de difusió (*El Punt Avui*, *Ara* i *Vilaweb*); uns altres es publicaren en espanyol a *El País* i *ABC*, mitjans generalistes a tot l'Estat espanyol. Les dades que obté Calafat destaquen, a partir d'aquest enfocament pragmàtic, alguns dels termes que el llenguatge mediàtic ha creat dins l'esfera sobiranista per construir-ne el relat ideològic. També s'hi estudia

la deslegitimació que n'han fet els mitjans d'àmbit estatalista en la construcció del contrarelat. Calafat conclou que hi ha una confrontació dialèctica argumentativa en tots aquests mitjans de comunicació, que esdevenen autèntics intermediaris socio-cognitius entre els marcs mentals i els contextos socials. Cada mitjà reflecteix i difon unes determinades actituds lingüístiques envers l'ús social de la llengua catalana, en tant que idioma en competència sociolingüística amb l'espanyol. El seu estudi es planteja la correspondència entre representació social, posició ideològica de grup i mecanismes lingüísticoretòrics. Especialment importants són aquests darrers, ja que permeten identificar proposicions medul·lars d'ambdues esferes mediàtiques, amb les respectives estratègies retòriques, especialment les de base lèxica.

Els cinc treballs ací reunits responen a la seua manera, amb confluències i segurament amb més d'un punt de divergència, les preguntes que hem formulat més amunt. Ja hem deixat clar que són només un tast de l'esforç d'anàlisi i reflexió que concita la història de la llengua catalana en el conjunt de la nostra àrea lingüística. Tant de bo la seua lectura desperte molts altres interrogants, inspire connexions interdisciplinars insospitades i convide a insistir en la necessitat de repensar constantment el que sabem del passat i el present de la llengua.

MIQUEL NICOLÁS
Universitat de València
nicolas@uv.es

ORCID 0000-0002-4454-4144